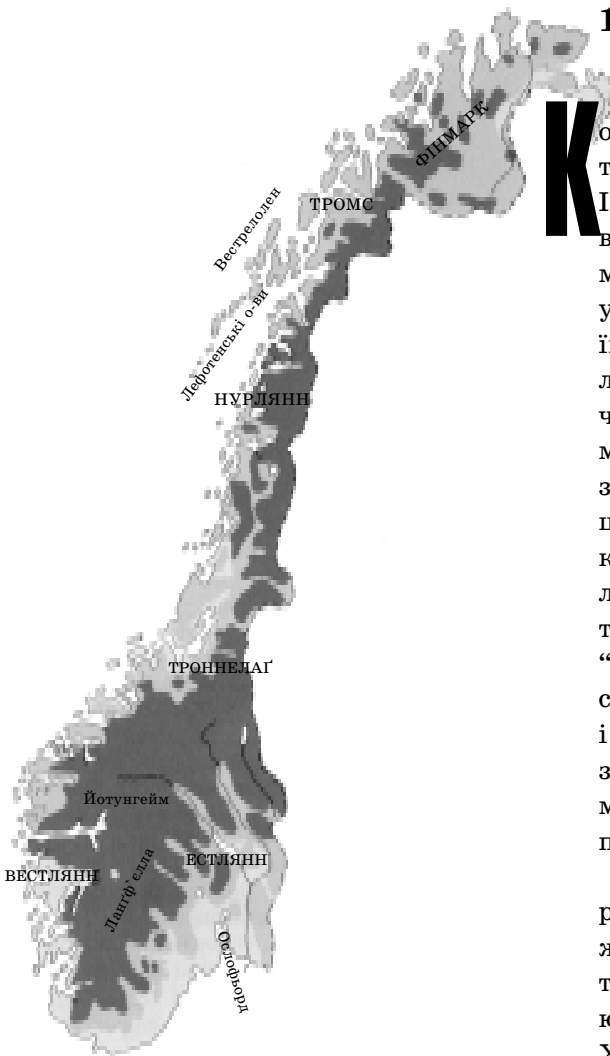

Кнут Гелле

Розділ 1.

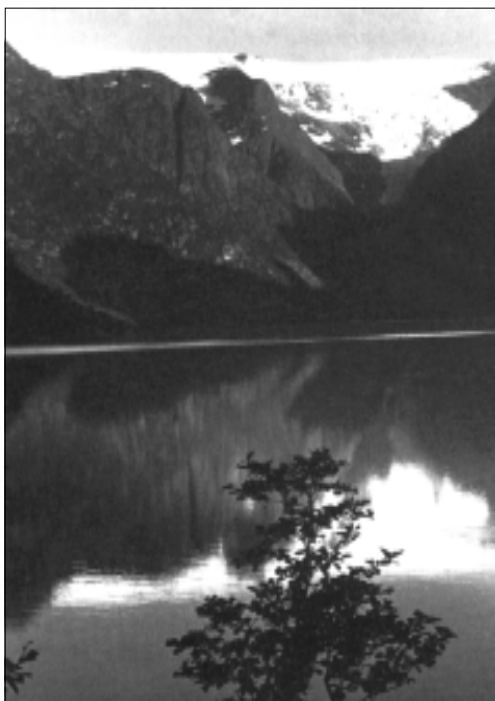
ВІДТИНОК ІСТОРІЇ ДО 1536 РОКУ

1. КРАЇНА І ЛЮДИ

Кордони Норвегії, які бачимо на карті, відповідають кордонам країни у IX ст. перед самим початком епохи вікінгів. На той час у Норвегії сформувалися природні та кліматичні умови і були майже такими, якими їх знаємо нині. Хоча відтоді й сталися деякі зміни. Скажімо, деякі частини суші й далі поволі піднімаються над рівнем моря. Поступово змінювався клімат. Припускають, що, починаючи від кінця XII ст., клімат ставав вологішим та прохолоднішим. Таке погіршення кліматичних умов досягло свого апогею в “малу льодовикову еру” (XVII-XVIII ст.). Згодом знову трохи потепліло, і клімат стабілізувався. Але такі зміни просто мізерні порівняно з тими процесами, що відбувалися у природі близько 800 р. н.е.

Інша річ, коли мова йде про природні зміни, спричинені людською життєдіяльністю. Суспільний устрій та виробничі технології трансформують усе, що пропонує нам природа. Хоч Норвегія і належить до тих

Дзеркальне відображення Юстедальсбреен у озері Ольдеван. Беручи свій початок на берегах Норд-фьорду, що глибоко заходить у сушу, долина Ольдеваль простягається далі аж до теренів вічних снігів. Озеро Ольдеван тягнеться 12-кілометровою смугою через долину, 37 м над рівнем моря. Снігові поля долини стрімко піднімаються догори – понад 1800 м. Такі різкі перепади височини у рельєфі земної поверхні властиві західним та північним територіям Норвегії.

країн Європи, де природа зазнала найменшої шкоди від втручання людини, все ж перетворення помітні й тут.

Природні переміни в історичні часи

Багато сторіч, які передували епосі індустріалізації, людина поступово змінювала навколишнє середовище, і ці зміни майже не завдавали шкоди природі. Ліс поволі відступав, звільняючи місце орним землям, однак поля завжди становили мізерну частку всієї території країни. Ще в часи наших дідів оброблялося лише три відсотки землі. Випас тваринами трав та підтоплення низин спричинилися до вегетативних змін, зокрема це створило сприятливі умови для розростання верескових лук уздовж південного та західного узбережжя аж на північ до Вестеролену. Поселення, які виникали, були дуже маленькими, їхні мешканці не могли завдати значної шкоди природі.

Мисливство та рибальство обмежувалися відловом лише кількох видів особин. Найбільше орних земель з'являлося у періоди, коли в країні спостерігалася найліпша демографічна ситуація. Вирубання лісу та його вивезення проводили тільки в окремих лісистих районах, здебільшого на південному заході Норвегії. Гірничовидобувні артілі використовували ліс навколо копалень та експлуатували легкодоступні поклади срібла й міді. Отож, у доіндустріальну епоху природні ресурси не зазнали нещадного визиску, хоча люди користали з дарів природи набагато більше, аніж ми зараз.

Однак, починаючи з середини минулого сторіччя, завдяки збільшенню приросту населення та швидкому розвитку суспільного ладу й виробничих технологій, експлуатація природних багатств незмірно зросла. А за останні десятиріччя цей процес набув драматичних форм. Головними рисами цього періоду є індустріалізація виробництва, урбанізація, застосування техніки в обробку землі та вирубці лісу, будівництво доріг, укладання меліоративних систем. Споживання природних багатств моря та землі стали сьогодні справжньою проблемою. Країні загрожує забруднення довколишнього середовища, а це вже міжнародна біда, якій неможливо зарадити самотужки. Уперше в історії людства виникла загроза, що людина своєю діяльністю може вщент зруйнувати уже звичне кліматичне середовище.

Щоб мати уявлення про природно-географічні умови в Норвегії на порозі історичних часів, детальніше розгляньмо тодішні процеси формування природи та клімату.

Первісна природа

На території Норвегії знаходиться більша частина видовженої гірської гряди, що творить хребет Скандинавського півострова-собаки. У південній частині гірський масив Лангф'елла (Довга гора) розділяє країну на Естланн і Вестланн. На півночі цей масив вивершується найвищим у Норвегії плато Йогун-

гейм. Далі на північ переважає гористий ландшафт, який тягнеться аж до міста Тромс у Нурланні, на крайньому північному узбережжі. Цей гірський масив є водночас найвищою частиною Хьолена, по якому проходить кордон між Норвегією та Швецією. Однак щодалі на південь до Доврських гір ландшафт стає нижчим, високі вершини змінюють низькі порослі лісами пагорби, що розмежовують Естланн та Швецію. У Північному Тромсі гірський ланцюг підходить аж до східного кордону у Фінмарку, а далі на схід переходить в низьку гряду і спускається до величних фінмаркських фьордів.

Загалом гірський хребет перетинає тринадцять географічних широт і тягнеться поперек усю країну. Якби за точку відліку взяти його південний край і обернути гірську вісь навколо цієї точки, скандинавський хребет досяг би Риму. Норвегія найбільш гориста з усіх скандинавських країн, а західно- та північнонорвезькі фьорди глибоко вгризаються в гірські масиви. Це має вирішальний вплив на формування погоди в країні.

Норвезький клімат видається суворим для тих, хто звик до умов південної Європи, але, якщо зважити на географічну широту, то він цілком помірний. Норвегія перетинає шлях північноатлантичним західним вітрам. Вітер з-над Гольфстріму жене тепле повітря і теплі води до західного та північно-західного узбережжя. Завдяки Гольфст-

ріму у Вестланні та на північному узбережжі панує вологий морський клімат з м'якою зимою та досить теплим літом. Гори, що стрімко здіймаються на сході, затримують морські вітри, волога, яку вони приносять конденсується, тому на західному узбережжі випадає найбільша кількість опадів, до 3 000–4 000 мм на рік. Скандинавський гірський хребет є природним бар'єром для здебільшого західних вітрів. Це сприяє тому, що на сході країни клімат сухіший, з теплим літом та холодною зимою. Найсприятливіші кліматичні умови в Естланні. Тут велику роль відіграють Доврські гори, які захищають місцевість від північних вітрів. Так само північні відроги скандинавського гірського хребта затуляють від західних та північних повітряних потоків розлогі простори Фінмарку. Та все ж ніде у Норвегії не знайти місцевості з виразно континентальним кліматом. Природа оберігає цю країну від нещадних холодів та спеки. Сприятливий баланс між опадами та температурою повітря створив умови для буйної рослинності, якої годі було би сподіватися так далеко на півночі земної кулі.

Ці топографічні та кліматичні властивості були характерними також для природних умов за часів вікінгів. Якщо погода в Норвегії і була сприятливою, то цього зовсім не можна сказати про ґрунти. Останній льодовик, відступаючи і танучи, зсунув увесь родючий верхній шар землі. Тисячі років, що мину-

ли відтоді, не вистарчило, щоб поновити його родючість. Найкращі умови для рослинності були там, де рухома крига та вода нагорнули достатню кількість ґрунту й намулу.

Уціліли насамперед ті території, які під час танення льодовика перебували на морському дні – до того, як суша звільнилася від крижаної ваги і почала поступово підніматися над рівнем моря. Товща крижаного покриву збільшувалася щодаля вглиб материка, від кількох десятків метрів на узбережжі до 200 м вище рівня моря в Трьоннелагу та Естланні. Нижче від льодовикової межі море нагорнуло величезні маси глини та піску. Найобширніші території з такими ґрунтами простягаються обабіч Осло-фьорду і аж до великих озер Естланну. Тут розташований найбільший землеробський ареал. Інша велика низинна територія з такими ж ґрунтами знаходиться в Трьоннелагу, на південь та схід від Тронгеймс-фьорду. Менші смуги родючої землі того ж походження можна знайти вздовж морського узбережжя по всій країні та на берегах фьордів.

Ґрунт та клімат були визначальними для вегетації. Ліси тішили око. Уздовж узбережжя на крайньому півдні країни росли буки та інші теплолюбні листяні породи дерев. Листяні ліси тягнулися на північ, змішуючись із хвойними породами дерев, зокрема соснами. У горах та на півночі Норвегії росли змішані

ліси, в яких переважали хвойні дерева. Мішані ліси оточували також Осло-фьорд, покривали майже всю територію країни, доходючи навіть до західних фьордів та до берегів Тронгеймс-фьорду. З усіх теплолюбних листяних порід дерев лише бук дійшов найдалі на північ.

Щодалі в гори та на північ, змішані ліси витіснили сосни та ялиці. Найраніше після відступу льодовика з'явилася сосна. Винятково соснові ліси вкривали тоді всю територію від західного узбережжя аж до фьордів Фінмарку на півночі. Ялиця з'явилася пізніше і була не такою витривалою, вона не змогла дістатися зі сходу на захід, подолавши тоді ще голі, безлісі гори, тож за часів вікінгів ялиць у Вестланні не було. Однак ялиця проклала собі шлях до північного узбережжя у північному Трьоннелагу. Ялицеві ліси сягнули далеко на північ у Нурланні. На кращих ґрунтах Естланну та Трьоннелагу ялиця успішно конкурувала з сосною. Високо в горах та на крайній півночі хвойні ліси ріділи. Їх змінювали гірські берізки, утворюючи своєрідні березові пояси навколо скелястих вершин, за ними йшли верескові полонини, а ще вище – лише мохи та лишайники встеляли каміння й кручі. Голі скелясті гори та карликові березові ліси займали більше, аніж половину всієї території. Окрім того, існували великі болотисті регіони, які становили приблизно шість відсотків території, а також озера та озерця – 5%.

Для людей, які жили дарами цієї землі, вирішальними були невеликі площі, придатні для землеробства. Характерним для норвезького господарювання було те, що більша частина землеробського ареалу годилася лише для екстенсивного ведення господарства. Випасати худобу можна було тільки вище або нижче від смуги лісів. На обідньому столі тодішніх мешканців Норвегії переважали ягоди, горіхи, розмаїті їстівні рослини, яйця морських птахів та устриці. На порозі історичних часів люди забезпечували свій прожиток не лише землеробством, а й рибальством та полюванням. Море повнилося рибою, а примітивними риболовецькими снастями йому неможливо було завдати шкоди. Для мешканців узбережжя велике значення мали тюлені, кити й морське птаство. У глибині країни багатими на рибу були також ріки та озера. Тваринний і пташиний світ приваблював мисливців у гори та ліси. Вирубання лісу та видобування болотної руди теж належали до ранніх форм господарювання в Норвегії.

Найбільше забезпечувало населення їжею все ж таки землеробство. Тому в доіндустріальну епоху люди оселялися в районах з придатною для обробітку землею, а там, де для землеробства існували обмежені можливості, перевага надавалася скотарству, рибальству чи мисливству. Результатом стала схема заселення країни, що збереглася досі, коли більшість території зос-

талася необжитою. Люди скупчувалися насамперед на відкритих місцевостях узбережжя, довкола фьордів, а також на рівнинах Естланну й Трьоннелагу. У цих районах та в Єрені посівні площі займають сьогодні 15–20 відсотків усієї землі. Схема заселення не змінилася з часом, бо урбанізація та індустріалізація торкнулася передусім регіонів західного узбережжя та рівнинного Естланну. І в давні, і в новітні часи природні комунікаційні умови мали вирішальне значення у виборі людьми місця проживання.

Море тримає міцно

Численні природні перешкоди не давали змоги долати далекі відстані. Стрімкі скелі та густі ліси перепиняли шлях, особливо нелегко доводилося тим, хто ніс важку ношу і змушений був обходити неприступні місця, аби дістатися до мети. Норвеги дуже рано почали будувати човни, тож морський шлях був значно легший за сухопутній. У період Великого переселення народів (бл. 400–600) норвеги уже вмiли застосовувати залізо, а це дало змогу будувати великі кораблі, придатні для плавання у відкритому морі. Відтепер норвеги могли регулярно курсувати вздовж усього узбережжя, не лише під прикриттям сотень тисяч острівців та шхер, але й на відкритих морських просторах. Плаваючи у фьордах, можна було дістатися аж углиб суші, а вже звідти продовжувати подорож по

ріках та долинах, в гори чи в ліси. Використовувалися всі суднохідні водні басейни, передусім великі внутрішні озера. Узимку легко було скоротити відстані, пішки переходячи вкриті кригою озера, ріки й болота. Проте найлегше подорожувалося у світлу літню пору року, коли дороги між поселеннями звільнялися від снігу і ставали прохідними. Особливо це стосувалося озерних шляхів, гірських стежок та безлісних просторів. У темні зимові місяці окремі частини країни та численні хутори опинялися у повній ізоляції.

Море відкривало й інші можливості. З часів вікінгів морські подорожі були основним засобом у налагодженні контактів Норвегії із зовнішнім світом. На сході дороги до Швеції перегороджували непрохідні ліси та гори. Зате з півдня, заходу та півночі країну оперезувало море; саме тут для народу, який навчився будувати морехідні кораблі, відкривалися найкращі можливості для освоєння нових земель. З густозаселеної данської території на півдні також легше було дістатися до Норвегії морем. Морські контакти з Данією, північною частиною європейського континенту, країнами навколо Балтійського моря донедавна мали пріоритетне значення для Норвегії.

Північ та схід узбережжя у Фінмарку, узбережжя Білого моря на Кольському півострові манили багатством риби. Тут налагодилися приязні контакти та обмін товара-

Модель 18-метрового човна, який було поховано у болотах на березі моря на території хутірнього господарства Квальсунн у Герьої, що в Суннмьоре, як припускають – у VII чи VIII ст. Цей досить елегантний та добре оснащений засіб для пересування служив своїм власникам десятками років. На ньому можна було здійснювати тривалі вилазки у море, попри те, що плавав він без щогли та вітрил. Човен, знайдений у Квальсунні, свідчить про те, що задовго до вікінгів у Норвегії будували судна, які робили можливим безпечно пересування вздовж усього узбережжя, а також через бурхливі морські води до інших країн.

ми із саамськими, фінськими та кочовими племенами, які мешкали на території сучасної Росії. Зацікавлення норвегів Нуркалоттеном, а згодом і північними, арктичними територіями, бере свій початок в епоху морських виправ вікінгів. Однак погляди норвезьких першовідкривачів у вікінгів привертав захід, острови з іншого боку Норвезького та Північного морів. Шотландія знаходилася лише на відстані однієї чи двох діб подорожі морем. Моряки добре знали цей шлях від західних берегів Норвегії на південь

повз Оркнейські острови аж до Британських островів. З Шотландії вони пливли повз Фарерські острови до Ісландії та Гренландії. Саме ці західні маршрути освоїли норвеги в часи вікінгів, збагатившись на Британських островах набутками європейських культур. Саме тут бере початок атлантична орієнтація в норвезькій політиці, яка й згодом була властива Норвегії більше, аніж іншим скандинавським країнам.

Близько 800 р. природні умови сформували основні напрями розвитку культури і суспільства в Норвегії, яких упродовж багатьох сотень літ дотримуватимуться норвеги.